

ІНСТИТУТ ОПІКИ НАД МАЙНОМ (ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ)

Опіка над майном є найдавнішою і, певною мірою, традиційною формою забезпечення та захисту особистих і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки. Опіка над майном підопічних нерозривно пов'язана з опікою і піклуванням над особистістю конкретної фізичної особи і є доповненням до тих особистих і майнових правовідносин, що існують між опікунами і піклувальниками і підопічними. Опіка над майном існувала поряд з опікою над особистістю в багатьох правових актах різних епох: у Литовському статуті 1529 р. [1], в нормах т. X Зводу законів цивільних Російської імперії. І. С. Вольман налічує в 1903 році 13 видів опік, з яких 9 видів являли собою способи охорони майна («опіка над майном засудженого», «опіка над майна осіб, які відступити від православ'я» та ін.) [2].

Подібними до вищенаведених є відносини, які виникають стосовно майна, що залишилося без догляду власника — майна осіб, тривалий час відсутніх у місці свого проживання, та осіб, визнаних безвісно відсутніми. Через різноманітність юридичних відносин, які можуть виникати щодо цього майна, виникає певна правова невизначеність. Було б несправедливим і невігідним для суспільства залишати осіб, які були учасниками названих майнових відносин, у «вичікувальному стані» і примусити нести невігідні наслідки. Окрім цього, об'єктом майнових правовідносин може бути, наприклад, майно, яке потребує безперервного управління, тощо. Неврегульованість подібних правовідносин порушує їх конкретність та стабільність. За допомогою опіки законодавець допомагає усунути цю невизначеність і своїми специфічними засобами забезпечує захист суб'єктивних прав осіб, які, наприклад, є учасниками правовідносин з безвісно відсутньою особою чи мають інтереси щодо майна особи, над якою встановлено опіку. [3] У таких випадках опіка втрачає «сімейний» характер, властивий опіці над особою, і набуває розпорядчих, господарчих, адміністративних рис. Подібні випадки російський вчений Д. Д. Грімм запропонував називати «безсуб'єктною опікою» по аналогії з так званими «безсуб'єктивними правами» [4].

Вивчення інституту опіки над майном має велике значення, оскільки відсутність подібних досліджень у сучасній цивілістиці багато в чому пояснює складності в правовому регулюванні суспільних відносин у сфері опіки над майном. Метою цієї статті є аналіз розвитку законодавчого регулювання опіки над майном, і, з урахуванням зарубіжного досвіду, оцінка сучасного стану державного регулювання відносин у сфері опіки над майном і формулювання пропозиції щодо його вдосконалення.

Українське цивільне право генетично пов'язане з центральноєвропейською (німецькою) правовою системою [5]. На етапі розвитку вітчизняного законо-

давства дуже важливим є звернення до правових систем з метою визначення, які правові конструкції можуть бути використані при вдосконаленні правового регулювання опіки над майном малолітніх, неповнолітніх, безвісно відсутніх, а також фізичних осіб, місце перебування яких невідоме. При цьому важливо запозичувати не ті правові інститути, які притаманні англо-американському праву і були невдало перенесені на український правовий ґрунт, як, наприклад, це було при впровадженні трасту, а ті правові моделі, які досить успішно функціонують у країнах континентальної системи права. Найбільш близьким до вітчизняної правової системи є право Німеччини. Найяскравішим зразком німецького цивільного права є німецький Цивільний кодекс, який існує з 1896 р. В юридичній літературі справедливо зазначається: «Німецький Цивільний кодекс (НЦК) є зразком кодифікації приватного права, загальноновизаним у континентальній (європейській) правовій системі в якості одного з еталонів класичного цивільного кодексу» [6]. Тому дуже важливим і актуальним зараз є дослідження правових конструкцій, що існують в німецькому цивільному законодавстві, схожих з опікою над майном підопічних.

Особливості опіки над майном були предметом досліджень багатьох німецьких науковців, таких як Л. Еннекперус, Т. Кіпп, М. Вольф, Я. Шапп.

Німецький Цивільний кодекс визначає, що опікун має право і обов'язок піклуватися про особу та майно дитини (§ 1793 НЦК). Разом з тим § 1797 передбачає, що опікунів може бути декілька. В даному випадку рішення про вчинення дій щодо майна приймає опікунський суд.

У Німеччині опікунів призначають опікунські суди, які консультують опікунів і сприяють їх введенню в курс обов'язків. В Україні функції з пошуку кандидатури опікуна над майном підопічного покладені не на судову владу, а на органи опіки та піклування. Відповідно до § 1785 НЦК кожен німець зобов'язаний прийняти на себе опіку, для здійснення якої він обраний опікунським судом. Таким чином, інститут опіки в Німеччині являє собою суспільний обов'язок. Особа, яка необґрунтовано відмовилася від прийняття на себе обов'язків опікуна, якщо вона дійсно винна, несе відповідальність за шкоду, заподіяну підопічному внаслідок зволікання з призначенням опікуна. У випадках якщо опікун не призначений або не в змозі виконувати свої обов'язки, то опікунський суд зобов'язаний вжити необхідних заходів в інтересах підопічного (§ 1846 НЦК).

Як і у вітчизняному цивільному законодавстві, опікун при призначенні складає опис майна, що приймається в управління, і представляє його опікунському суду.

Згідно зі ч. 1 ст. 68 ЦК України опікун не може здійснювати правочини з цим майном стосовно себе і свого чоловіка (дружини), а також стосовно своїх близьких родичів, аналогічне правило міститься і в § 1805 НЦК: опікун не має права використовувати майно підопічного ні на свою користь, ні на користь співопікуна. Зазначені норми покликані захищати підопічних від недобросовісних дій опікунів чи довірчих керуючих.

Особливу увагу приділяє НЦК управлінню таким видом речей, як грошові кошти. Опікун зобов'язаний вкласти гроші, пов'язані з майном підопічного, під відсотки, якщо вони не є необхідними для покриття поточних витрат.

Німецький Цивільний кодекс в § 1807 чітко встановлює, яким чином повинні бути вкладені гроші підопічного, а саме:

- у вимоги, забезпечені надійною іпотекою на земельну ділянку, розташовану в межах країни, або в надійні поземельні борги;
- в гарантовані боргові зобов'язання Федерації або федеральної землі, а також боргові зобов'язання, забезпечені іпотекою, внесені в поземельну книгу Федерації або федеральної землі;
- в боргові зобов'язання, нарахування відсотків за якими гарантовано Федерацією або федеральною землею;
- в цінні папери, зокрема заставні, а також вимоги будь-якого виду відносно комунальних органів, що знаходяться в межах країни, або кредитних інститутів даних органів, якщо зазначені цінні папери або позови були визнані федеральним урядом зі схвалення бундесрату придатними для вкладення грошей підопічного;
- до державної ощадної каси, що знаходиться в межах країни, якщо вона була визнана відповідним державним органом федеральної землі, в якій вона має своє місце знаходження, придатної для вкладення грошей підопічного, або в інший кредитний інститут, який є досить надійним для вкладення грошей підопічного.

З метою захисту від неправомірного використання грошей опікуном § 1809 і § 1810 НЦК встановлює такі правила: вкладення грошей може здійснюватися після отримання дозволу опікунського суду; опікун при вкладенні грошей підопічного в кредитну організацію або державну ощадну касу повинен вказувати, що вони можуть бути зняті тільки зі згоди опікунського суду або співопікуна. Опікунський суд може дозволити вкладати опікуну гроші й іншими способами, за винятком тих випадків, коли передбачуваний спосіб вкладення грошей відповідно до обставин справи суперечив би принципам належного управління майном.

Зазначені положення НЦК обумовлені високим рівнем добробуту громадян Німеччини, гарантією держави щодо повернення вкладених грошей, достатньою стабільністю і надійністю банківської системи. У майбутньому вважаємо за доцільне аналогічні норми ввести у вітчизняне цивільне законодавство.

Німецький Цивільний кодекс встановлює коло угод, для вчинення яких піклувальник зобов'язаний отримати дозвіл. До таких операцій, зокрема, відносяться угоди за розпорядженням земельною ділянкою або правом на земельну ділянку, договори, спрямовані на оплатне придбання або відчуження підприємства, договори оренди підприємства або маєтку, договір учнівства на термін понад один рік і інші види договорів. За свої дії опікуни несуть солідарну відповідальність перед підопічним за збитки, якщо вони діяли винне.

Відповідно до § 1836 НЦК опіка, за загальним правилом, здійснюється безоплатно. Однак опікунський суд може надати опікуну винагороду в тому ви-

падку, якщо це виправдовується розмірами майна підопічного, а також обсягом і значенням справ, що відносяться до опіки. Якщо з метою здійснення опіки опікун зазнав витрат, то він міг вимагати виплати авансу або відшкодування витрат (§ 1835 НЦК). Якщо у підопічного були відсутні грошові кошти, то витрати відшкодовувалися за рахунок державної скарбниці. На відміну від німецького законодавства витрати опікуна майна за Цивільним кодексом України не можуть відшкодовуватися за рахунок скарбниці, вони відшкодовуються лише за рахунок доходів від використання майна.

Для захисту та збереження майна законодавство Німеччини надало опікунському суду наглядову функцію за діяльністю опікунів і співопікунів, дозволяючи судам втручатися в їх діяльність у випадках порушення опікунами своїх обов'язків. Опікунські суди можуть давати рекомендації, встановлювати заборони, а також застосовувати адміністративні санкції у вигляді накладення штрафів.

Як і діяльність опікуна майна, діяльність опікуна в частині управління майном підопічного є звітною (п. 4.11 Правил опіки і піклування і § 1840 НЦК) [7]. Німецький Цивільний кодекс на відміну від Цивільного кодексу України чітко встановлює, які відомості повинен містити звіт. У ньому має бути описано зіставлення доходів і витрат, відомості про зменшення і збільшення майна, а якщо повинні бути представлені підтверджуючі документи, то звіт повинен бути забезпечений такими документами. З метою захисту майнових інтересів підопічних опікунський суд перевіряє звіт з точки зору правильності розрахунків та фактичної правильності, може виробляти виправлення та доповнення звіту. При цьому закон передбачає, що вимоги, які є спірними у відносинах між опікуном і підопічним, можуть бути пред'явлені до розгляду в судовому порядку ще до закінчення відносин з опіки.

Викладене дає підстави про те, що законодавство про опіку в Німеччині будується на таких принципах: а) вище керівництво опіки належить суду; б) опікун самостійний у своїй діяльності; в) опікун підлягає затвердженню і нагляду опікунського суду; г) інститут опікунів-спостерігачів зберігається для тих випадків, коли справа йде про управління майном або коли це визнає за потрібне опікунський суд; д) правомочності опікуна в розпорядженні майном і опікою над особистістю опікуваного піддаються відомим обмеженням. Опікун має право і обов'язок піклуватися про особу та майно неповнолітнього, особливо ж бути представником його. За прийняття опіки, опікун представляє опікунському суду детальний звіт про майно, яке йому надійшло. Приналежні до майна гроші, оскільки вони не потрібні для покриття витрат опіки, повинні бути поміщені, за згодою опікуна-спостерігача, під відсотки в зазначені законом кредитні папери, під вірні застави або в урядові ощадні каси; не вкладені гроші повинні зберігатися в урядових банках. Інші способи інвестиції можуть бути допущені лише з дозволу опікунського суду. Розпорядження нерухомістю або правами на них, а також зобов'язаннями, пов'язаними з нерухомістю, прийняття обов'язків та укладання договорів про безкоштовне придбання земельних ділянок підлягають вирішенню опікунського суду, як і цілий ряд інших

угод, що перераховуються у законі. Не схвалені опікунським судом угоди недійсні. Не втручаючись безпосередньо в розпорядження і діяльність опікуна, опікунський суд постійно за ним спостерігає і має право штрафувати опікуна. На вимогу опікунського суду опікун і опікун-спостерігач зобов'язуються дати відомості про опіку. За кожний рік або у великі строки, визначені судом, опікун, у всякому разі, зобов'язаний подавати звіти про опіку. Суд має право в будь-який час зажадати від опікуна забезпечення в правильному управлінні довіреним йому майном, або відсторонити його, якщо подальше ведення ним опіки уявляється небезпечним для інтересів опікуваного. При усуненні опікуна або звільнення його з посади за його проханням, внаслідок поважних причин, він здає справи опікуну-спостерігачеві або опікунській установі [8].

Після припинення виконання опікуном своїх обов'язків опікун зобов'язаний видати підопічному майно, яким він керував, і представити до опікунського суду звіт про управління.

З метою збереження та примноження майнової маси, що належить підопічному, захисту його прав і майнових інтересів німецьке цивільне законодавство використовує інститут кураторства. Відповідно до § 1911 НЦК відсутній повнолітній особі, місце перебування якої невідоме, для ведення майнових справ призначається куратор. У Німеччині особа, котра зникла безвісти, могла бути оголошена судом померлою, якщо не було відомостей про місце її перебування протягом десяти років і минув календарний рік, в якому їй виповнилося б тридцять один рік. Коротші строки встановлювались при зникненні на війні або під час морської подорожі чи взагалі під час події, яка загрожувала життю. Оголошення померлим створює презумпцію, що зникла особа померла у той час, який встановлений у судовому рішенні. Цей момент стає вирішальним для спадкування після неї, для визначення законності народження дитини, яка з'явилася на світ після зникнення останньої, і для всіх правовідносин, що пов'язані зі смертю (страхування життя), та припиняються (володіння й користування) [9].

Схожі норми про опіку над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, а також фізичної особи, місце перебування якої невідоме, містяться і в ст. 44 ЦК України [10]. При цьому в НЦК міститься також правило про те, що куратор може бути призначений для управління майном відсутньої особи, місце перебування якої відоме, але яка не в змозі повернутися і вести свої майнові справи. Дані норми спрямовані на збереження та примноження майна осіб, що не можуть утримувати своє майно. До правовідносин кураторства застосовуються норми, що діють стосовно опіки над майном підопічних.

Висновки. Підводячи підсумок розгляду інституту опіки над майном підопічних по німецькому цивільному законодавству, автор доходить висновку, що призначення опікуна над майном неповнолітнього здійснюється в Німеччині судовою владою — опікунським судом, є цивільним обов'язком, в разі ухилення від його виконання особа, яка не бажає без поважних причин бути опікуном, може бути піддана штрафу. Таким чином, як і в українському законодавстві, законодавство Німеччини слідує тієї позиції, що керуючий майном

підбирається і призначається державою, вказане призначення здійснюється на підставі адміністративних, а не на договірних засадах. Тому коло прав і обов'язків опікуна при управлінні майном підопічних досить детально регламентовано в німецькому Цивільному кодексі. У цьому, на думку автора, полягає одна з основних відмінностей німецького цивільного законодавства від сучасного українського законодавства. Основною метою призначення опікуна для управління майном неповнолітнього є збереження та примноження його майна, тому опікунів над майном може бути декілька.

Орієнтуючись на досвід Німеччини, в межах правового регулювання опіки над майном, слід звернути увагу на можливості впровадження в сучасне правове регулювання такої підстави встановлення опіки над майном, як опіка над майном фізичної особи, місце перебування якої відоме, але яка не в змозі повернутися і вести свої майнові справи. Внесення зазначених змін до Цивільного кодексу України має супроводжуватися внесенням відповідних змін і до інших нормативних актів, що стосується цих питань, зокрема до Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, а також Правил опіки та піклування.

Література

1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року // Отечественное законодательство XI–XX в. Ч. I. XI–XX в. / под ред. О. И. Чистякова. — М., 2000. — С. 89–99.
2. Вольман И. С. Опекa и попечительство / И. С. Вольман. — СПб., 1903. — С. 7.
3. Д'ячкова Н. О. Деякі проблеми правового регулювання опіки та піклування над неповнолітніми // Держава і право. Юридичні і політичні науки. — 2005. — № 12. — С. 305–307.
4. Гримм Д. К. Учение о субъекте права // Вестник права. — 1914. — № 29. — С. 167–188.
5. Харитонов О. І. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / О. І. Харитонов, Є. О. Харитонов. — Х. : Одиссей, 2002. — 592 с.
6. Германское право. Ч. I. Гражданское уложение : пер. с нем. — М. : Международ. центр финансово-экономического развития, 1996. — 552 с. — (Серия: Современное зарубежное и международное частное право).
7. Правила опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерством освіти України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством праці та соціальної політики України від 26 трав. 1999 р. № 34/166/131/88 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 26. — С. 115.
8. Шапп Я. Основы гражданского права Германии : учебник / Я. Шапп ; пер. и предисл. К. Арсланова. — М. : БЕК, 1996. — 304 с.
9. Брун М. И. О безвестном отсутствии в международном частном праве / М. И. Брун. — М., 1914. — 48 с.
10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. У 2 т. Т. 1 / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 890 с.

Анотація

Адаховська Н. С. Інститут опіки над майном (досвід Німеччини). — Стаття.

У статті розглядаються питання, пов'язані з поняттям та загальною характеристикою правового інституту опіки над майном в Німеччині. Автор аналізує в своєму дослідженні місце і значення опіки над майном, а також вивчає зміст нормативно-правових актів, забезпечуючих дотримання процедури встановлення опіки над майном.

Ключові слова: опіка над майном, опікун, майно, нотаріус, куратор, опікунський суд.

Анотація

Адаховская Н. С. Институт опеки над имуществом (опыт Германии). — Статья.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с понятием и общей характеристикой правового института опеки над имуществом в Германии. Автор анализирует в своем исследовании место и значение опеки над имуществом, а также изучает содержание нормативно-правовых актов, обеспечивающих соблюдение процедуры установления опеки над имуществом.

Ключевые слова: опека над имуществом, опекун, имущество, нотариус, куратор, опекунский суд.

Summary

Adahovska N. S. Institute of custody of property (German experience). — Article.

In this article are examined the questions, which are related to the concept and general characteristic of law instruction of guardianship over the property in Germany. An author analyses the views of lawyers through the investigation of the place and importance of guardianship over the property, and also examines the content of regulations to ensure compliance with procedures related to custody of the property.

Keywords: custody of property, guardian, property, notary, curator, court of protection.

УДК 347.961.4(477):347.626.5

І. М. Череватенко

НОТАРІАЛЬНЕ ПОСВІДЧЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЧАСТКУ В СПІЛЬНОМУ МАЙНІ ПОДРУЖЖЯ

Нотаріат в Україні виступає інститутом правового забезпечення здійснення цивільного обороту з метою захисту та охорони прав і інтересів фізичних й юридичних осіб.

Значне місце у цивільному обороті посідає реалізація права власності на майно. Певні особливості характерні для режиму майна, що є у спільній сумісній власності. Зокрема, співвласниками може бути й подружжя. Реалізація спільного права власності подружжя набуває належного оформлення в межах вчинення такої нотаріальної дії, як видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» від 1 жовтня 2008 року дещо змінив перелік нотаріальних дій, які вчиняють нотаріуси. Нотаріальна дія щодо видачі свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя за життя обох з подружжя була виключена із ст. 34 Закону України «Про нотаріат», що призвело до виникнення питань стосовно доцільності подальшої чинності або скасування ст. 70 цього Закону.

Проблемам порядку вчинення видачі свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя приділялася увага у роботах В. В. Кожмарова, В. В. Баранкової, С. Я. Фурси, Л. К. Радзівеської, Ю. В. Нікітіна, М. Ф. Медвідя тощо. Наразі виникла необхідність наукового аналізу правової сутності та змісту нотаріальної дії щодо видачі свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя з огляду на зміни, що сталися у чинному законо-